

JOLANTA ELŻBIETA KOWALSKA

Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki
e-mail: jolanta.kowalska@uni.lodz.pl; ORCID 0000-0002-2708-2873

ALICJA KOSTENCKA

Instytut Kultury Fizycznej, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
e-mail: alicja.kostencka@ukw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-1483-0350

MACIEJ WRONKOWSKI

Miejski Klub Sportowy Włókniarz Toruń, Szkoła Podstawowa nr 28 w Toruniu
e-mail: m.wronkowski@o2.pl; ORCID: 0000-0001-5546-1339

Agresywne zachowania kibiców piłki nożnej – próba poznania zjawiska w kontekście działań profilaktycznych w szkole

Celem artykułu jest pokazanie deklarowanych agresywnych zachowań kibiców piłki nożnej, aby pobudzić do edukacyjnej refleksji nauczycieli i wychowawców w kontekście możliwości prowadzenia działań profilaktycznych w szkołach. W pracy została wykorzystana metoda sondażu diagnostycznego z techniką ankietową. Kwestionariusz ankiety został przygotowany w formie elektronicznej i zamieszczony w serwisie społecznościowym *Facebook* w portalach zraszających kibiców piłki nożnej. Przy opracowywaniu danych zastosowano test współzależności chi-kwadrat (test Pearsona).

Wyniki badań wskazują, iż działania profilaktyczne w szkołach powinny iść w kierunku wzmacniania wizerunku pozytywnego kibica, zarówno tego, który ogląda mecz i jest emocjonalnie zaangażowany, jak i tego, który przyczynia się do uświetnienia rozgrywek poprzez tworzenie artystycznych opraw i utożsamia się ze swoim klubem. Należy przy tym realizować takie zadania, które będą z jednej strony budowały poczucie przynależności i tożsamości, ważne zwłaszcza w wieku dojrzewania młodego człowieka, a z drugiej będą pokazywać negatywne konsekwencje zachowań agresywnych.

Słowa kluczowe: zachowania agresywne, kibice piłki nożnej, profilaktyka w szkole

Wprowadzenie

Piłka nożna to dyscyplina fascynująca miliony ludzi na całym świecie. Dotyczy to nie tylko zawodników, sędziów, trenerów oraz działaczy, ale przede wszystkim kibiców. Spośród zagadnień dotyczących polskich kibiców piłki nożnej szczególnie interesujące dla autorów wydały się agresywne zachowania w kontekście profilaktyki szkolnej.

W eliminowaniu agresji z życia społecznego trzeba się kierować jego złożonością, próbując zidentyfikować te czynniki, które w danym momencie działają najsilniej. Jest wiele teorii agresji, jednak żadna ostatecznie nie wyjaśnia tego zjawiska. Teoria frustracji-agresji z 1939 roku opracowana przez J. Dollarda i współpracowników (Krahe 2005, s. 38–39), a później zmodyfikowana przez L. Berkowitza (1989, s. 56–73) zakłada, że agresja pojawia się jako odpowiedź na frustrację. Natomiast D. Kubacka-Jasiecka wskazuje na motyw agresji, który może w procesie rozwoju zostać na stałe wbudowany w strukturę osobowości (2006, s. 32). Autorka podkreśla, iż kontrola emocjonalna i funkcjonowanie poznawcze powiązane są z różnymi determinantami temperamentalnymi i poczuciem własnej wartości (samoocena). Najpierw wskazywano na egocentryzm i niską samoocenę jako pozytywnie korelujące z zachowaniami agresywnymi. Obecnie widoczna jest tendencja odwrotna – korelatem zachowań agresywnych jest wysoka samoocena (tamże, s. 18).

Dla autorów niniejszego artykułu szczególnie interesująca wydaje się teoria społecznego uczenia się, w której *podkreśla się silne znaczenie środowiska życia w kształtowaniu się zachowań agresywnych. Agresja jest wynikiem uczenia się za pośrednictwem warunkowania instrumentalnego i modelowania na podstawie własnych doświadczeń i poprzez obserwację zachowań innych ludzi, głównie znaczących* (Krahe 2005, s. 19). Ludzie obserwując zachowania modelu, naśladują go i rozwijają własne zachowania agresywne. J.T. Tedeschi i R.B. Felson (1994, s. 346–353) w swojej koncepcji działań przymuszających podkreślają, iż agresor może chcieć poprzez zachowania agresywne zrealizować trzy cele: kontrolować zachowania innych ludzi, dążyć do przywrócenia sprawiedliwości, potwierdzić i ewentualnie chronić własną tożsamość.

Patrząc na młodzież uczestniczącą w ekscesach chuligańskich na stadionach piłkarskich, warto również przedstawić wybrane przez E. Wysocką (2013, s. 22–28) źródła i mechanizmy zagrożeń dla rozwoju młodego pokolenia mogące stanowić podłoże zachowań agresywnych:

1. Współczesne trendy kulturowe jako potencjalne źródło usprawiedliwień zachowań przymuszających;
2. Cechy ponowoczesnego świata jako potencjalne determinanty wykreowania zasady „przymuszania innych” (agresywności);
3. Społeczeństwo ryzyka jako źródło frustracji młodego pokolenia prowokującej agresję;

4. Konsumpcjonizm i hedonizm jako źródła zachowań przymuszających;
5. Eksternalizacja rozwoju, eksternalizacja zatrudnienia i odpowiedzialności jako źródła frustracji;
6. Syndrom bezdecyzyjności kariery (rozwoju) jako wynik eksternalizacji odpowiedzialności i potencjalne źródło zachowań przymuszających;
7. Przemieszczenia przestrzenne i kulturowe jako źródło frustracji prowadzącej do zachowań agresywnych.

K. Sitkiewicz-Borzucka (2013, s. 35–50) przedstawia różne modele i postacie uwarunkowań agresji adolescentów (teoria anomii R.K. Mertona, teoria stygmatyzacji E. Lemerta, teoria podkultur F. Thrahera, teoria „dryfu” D. Matzy, teorie psychologiczne – teoria egotystycznych zniekształceń poznawczych A.P. Goldsteina, B. Glicka i J.C. Gibbsona oraz teoria społecznego uczenia się A. Bandury i R.H. Waltersa), podkreślając, że we wszystkich koncepcjach niezmiernie ważne są warunki, w jakich wzrastają młodzi ludzie i czynniki socjalizacyjne. I. Pospiszyl (2009, s. 114–115) zwraca uwagę na agresję młodzieży pojawiającą się w okresie dorastania w związku z budowaniem własnej tożsamości i adaptacją społeczną. Pojawiają się wówczas potrzeby: zdefiniowania siebie, posiadania spójnego i logicznego obrazu świata, kształtowania się standardów ewaluatywnych, norm osobistych oraz samodzielności. Realizacja tych zadań w tak krótkim czasie jest bardzo trudna – stąd kryzys.

Programy profilaktyczne bazujące na rozwijaniu kompetencji społecznych i życiowych „pracują” na modelu dynamicznego rozwoju psychospołecznego jednostki oraz koncepcji przetwarzania informacji społecznych. Obejmują one aspekty poznawczo-behawioralne, emocjonalne, a także aksjologiczne i moralno-obyczajowe. Niezmiernie ważne są tutaj autorytety nauczycieli czy wychowawców, którzy będą potrafili kształtować szacunek dla ludzkiego zdrowia własnego i innych oraz do mienia społecznego poprzez między innymi pracę nad indywidualnymi możliwościami i zdolnościami uczniów, tworząc warunki do przeżywania sukcesów i budowania samoakceptacji. Z.B. Gaś określając wychowanie jako proces *wspomagania wychowanka w rozwoju, ukierunkowanym na osiągnięcie pełnej dojrzałości w czterech podstawowych sferach: fizycznej, psychicznej i społecznej* (2004, s. 10), podkreśla rolę czterech czynników, które decydują o kontakcie wychowawczym. Są to: osoba wychowawcy, umiejętności wychowawcy, warunki rozwoju wychowanka i zmiany rozwojowe u wychowanka (Gaś 2004, s. 10–18).

W prawidłowo zorganizowanym procesie wychowania i kształcenia szczególnie ważna rola przypada nauczycielom. Z badań przeprowadzonych przez G. Poraj w latach 2009–2011 wśród nauczycieli wszystkich typów szkół w województwie łódzkim wynika, że w modelowaniu pożądaných zachowań uczniów sukcesy odnoszą nauczyciele nieagresywni, którzy włączają uczniów w proces decyzyjny, dostrzegają i nagradzają dobre zachowanie, dyskutują o przyczynach i skutkach zachowań społecznie nieakceptowanych (Poraj 2013, s. 145). Wpływanie na zachowania kibiców piłkarskich jest zadaniem bez porównania trudniejszym aniżeli mode-

lowanie zachowań uczniowskich. Zdaniem P. Potejko (2004, s. 259) najogólniej można wyróżnić dwa poziomy zachowań kibicowskich. Pierwszy, emocjonalno-afektywny, ma charakter konstruktywny. Przyczynia się on do budowania identyfikacji kibiców z klubem, dzielnicą, regionem, miastem i do umacniania wspólnotowego poczucia solidarności grupowej. Drugi, behawioralno-agresywny – ma charakter społecznie destruktywny. Jego istnienie w przestrzeni społecznej uzasadnia celowość podejmowania w szkole działań profilaktycznych, zapobiegających zachowaniom agresywnym (tamże).

Kibice piłki nożnej – charakterystyka zbiorowości

Środowisko polskich kibiców piłki nożnej nie jest jednorodne. Możemy w nim wyodrębnić grupy oraz wyznaczyć hierarchię kibicowską. Wiele opracowań naukowych stara się usystematyzować podziały występujące w subkulturze kibiców. Według M. Babika przeciętny obserwator czerpiący wiedzę z mediów nie jest w stanie zauważyć, że wśród kibiców istnieją podgrupy. W polskich mediach słyszymy najczęściej o pseudokibicach. Termin ten według autora jest nieprecyzyjny i stawia ogół kibiców w negatywnym świetle (Babik 2010, s. 19–20).

W literaturze polskiej podejmowano wiele prób sklasyfikowania kibicowskich grup. Najciekawszy wydaje się podział przedstawiony przez R. Kowalskiego, który jest wykorzystywany w rozprawach wielu autorów, zajmujących się badaniem subkultury szalikowców. Jednak próba klasyfikacji przez niego zaproponowana, zdaniem niektórych badaczy, jest dyskusyjna i subiektywna. Pozwala ona jednak wstępnie zgłębić się w problem hierarchii wśród kibiców. Podział szalikowców przedstawiony przez R. Kowalskiego wyodrębnia i charakteryzuje siedem głównych grup wśród kibiców: 1) *animals*; 2) *zadymiarz*; 3) *official hooligan*; 4) *ultras*; 5) *szalikowiec*; 6) *kibic*; 7) *fanatyk*. Autor zaznacza, że ostatnia prezentowana grupa kibiców – „fanatycy” wykracza poza hierarchię szalikowców, jednak nie można pominąć tej grupy, ponieważ pozostaje ona w ich najbliższym otoczeniu (Kowalski 2000, s. 33–35).

Najprostszy i najczęściej używany podział kibiców wyróżnia trzy podstawowe grupy: *pikniki*, *ultrasi*, *chuligani* (Piotrowski 2015). *Pikniki* to ludzie, którzy przychodzą na mecz jako konsumenci. Są oni zbieraczami wrażeń i przychodzą na stadion jak do supermarketu. Traktują mecz jak piknik. *Ultrasi* natomiast dbają o to, żeby mecz piknikiem nie był. Na stadionie reagują bardzo żywiołowo, prowadząc doping przez cały mecz oraz tworząc kosztowne oprawy widowiska sportowego. Jeśli zaś chodzi o *chuliganów* (*hools/hooligans*) – ich zadaniem jest ochrona wszystkich pozostałych kibiców oraz barw klubowych, a także atakowanie kibiców innych klubów. Są prowodyrami i uczestnikami wszystkich bójek. Uważają się za elitę kibicowską. L. Śliwa (2015) do

tego podziału dodaje jeszcze grupę szalikowców, których określa jako kibiców noszących barwy klubowe. Podporządkowują się oni chuliganom w sprawach „bezpieczeństwa” oraz ultrasom w sprawach „oprawy” meczu. Podobnie jak w przypadku ultrasów, tylko niektórzy z nich biorą udział w bójkach.

Utożsamianie się z danym klubem sportowym przez długi czas jest złożonym problemem socjologiczno-psychologicznym. Ludzie nie zauważają negatywnych cech w tym, co uważają za pozytywne. J. Dudała odnosi to zjawisko również do kibiców – patrzą oni na ukochany klub przez pryzmat doznań pozytywnych. Dalej, za Cz. Matuszewiczem, wskazuje, że emocje przeżywane przez kibiców są nieracjonalne i przypominają te, które przeżywają różnego typu fanatycy. Natomiast, odwołując się do wypowiedzi R. Cialdiniego na temat silnej integracji między kibicami oraz identyfikacji z własnym klubem, autor podkreśla, że kibice traktują porażki i zwycięstwa swojego klubu jako własne (Dudała 2004, s. 115–116). Także A. Shuv-Ami (2014, s. 824) w swojej pracy nad satysfakcją życiową oraz szczęściem kibiców sportowych odniósł się do silnej identyfikacji fanów z ich ukochanym klubem. Powołując się na E. Dienera i M.E.P. Seligmana, stwierdził, że przeżywanie pozytywnych emocji zwiększa poczucie szczęścia.

Cele pracy

Celem poznawczym badań, przedstawionych w niniejszym opracowaniu, jest próba uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze:

1. Jak często kibice z poszczególnych grup zachowują się agresywnie?
2. Jak często kibice z poszczególnych grup biorą udział w „ustawkach”?
3. Jak często kibice z poszczególnych grup biorą udział w spontanicznych walkach przed meczem, w jego trakcie i po nim?

Celem praktycznym badań jest próba uświadomienia pedagogom występowania zachowań agresywnych w środowisku kibiców piłkarskich w zależności od grup, które w nim występują, a tym samym określenie potrzeby podejmowania działań na rzecz profilaktyki w szkołach, aby temu zapobiec.

Material i metody

W pracy została wykorzystana metoda sondażu diagnostycznego, technika ankietowa, zaliczana do technik standaryzowanych, w których badane osoby traktowane są tak samo i kierowane jest do nich takie samo narzędzie – kwestionariusz ankiety. Wy-

stępujące w pracy narzędzie można nazwać również „ankietą środowiskową”, ponieważ została ona rozprawdzona w danym środowisku. W tym przypadku w środowisku kibiców piłkarskich. Zostało ono przygotowane w formie elektronicznej i skierowane do tych osób, które nie tylko zadeklarowały, że są kibicami piłkarskimi, ale również to, że regularnie uczęszczają na mecze. Elektroniczny kwestionariusz został zamieszczony w serwisie społecznościowym *Facebook* w portalach zrzeszających kibiców piłki nożnej: „12zawodnik.pl”, „Polscy Kibice”, „Fanatyczki”, „Jestem Dumny z Bycia Kibicem”, „Kibice”. Kwestionariusz ankiety składał się wyłącznie z pytań zamkniętych jedno- lub wielokrotnego wyboru. Umieszczono w nim: nazwę ankiety, informację o tym, do kogo ankieta jest skierowana, instrukcję informującą badanego o sposobie odpowiadania, metryczkę i 14 pytań własnych.

Prezentowane wyniki obejmują cztery grupy kibiców, tj.: *pikniki*, *ultrasi*, *chuligani* i *kibole* (czyli badani zaangażowani w kibicowanie, ale nie zaliczający się do grupy *chuliganów* i *ultrasów*). Według takiego podziału badanych zostały omówione ich deklarowane zachowania kibicowskie.

W badaniach zastosowano był test współzależności chi-kwadrat (test Pearsona). Posłużył on do sprawdzenia, czy zależności występujące między poszczególnymi grupami są istotne statystycznie (Kamys 2007/2008, s. 99–134).

Charakterystyka grupy badanej

Badania zostały przeprowadzone – jak wspomniano wcześniej – wśród osób, które deklarowały, że są kibicami piłki nożnej i czynnie uczestniczą w imprezach sportowych. Przebadano 775 kibiców piłki nożnej. W grupie tej znajdowało się 148 kobiet i 627 mężczyzn. Wiek badanych osób był bardzo zróżnicowany. Większość badanych – 91,5% – stanowiły młode osoby do 30. roku życia. Pozostali respondenci – 8,5% – to osoby powyżej 31. roku życia. Najmłodszą grupę (25 osób) stanowiła młodzież poniżej 15. roku życia. Ponad połowa badanych (416) to osoby ze średnim wykształceniem. Wykształceniem podstawowym legitymowało się 117 osób. Zbliżona liczba badanych (102) deklarowała wykształcenie zawodowe. Zaledwie 67 osób badanych zaznaczyło, że posiada tytuł licencjata lub inżyniera. Równie nieliczna była zbiorowość osób posiadających wykształcenie wyższe – 55. Blisko połowę badanych kibiców (351) stanowiły osoby uczące się. Niewiele mniejsza grupa to kibice pracujący (250) oraz jednocześnie pracujący i uczący się (134). Pozostali respondenci (40) to osoby bezrobotne. Większość badanych (647) jako miejsce swojego zamieszkania wskazało miasto. Prawie wszyscy kibice na pytanie o stan cywilny odpowiadali jednoznacznie, że są kawalerem lub panną. Taką odpowiedź wybrało aż 697 badanych osób.

Istotnym problemem badań własnych była ocena zachowań agresywnych kibiców. Konieczna była zatem operacjonalizacja zmiennych obejmująca zdefiniowanie wskaźników. Zoperacjonalizowane zostały takie zmienne, jak udział w zorganizowanych „ustawkach” i udział w spontanicznych walkach między kibicami, jako formach zachowań agresywnych. W przypadku udziału w zorganizowanych ustawkach, przyjęto następujące definicje operacyjne (tab. 1):

- Brak udziału w zorganizowanej ustawce to brak zachowań agresywnych;
- Udział w zorganizowanej ustawce 1–3 razy lub 4–7 razy to zachowania agresywne;
- Udział w zorganizowanej ustawce 8 razy lub więcej to zachowania bardzo agresywne.

Tabela 1. Operacjonalizacja zmiennej – udział w zorganizowanych „ustawkach”

Udział w zorganizowanych ustawkach	Wskaźnik	Zmienna
	ani razu	brak zachowań agresywnych
	1–3 razy	zachowania agresywne
	4–7 razy	zachowania agresywne
	8 razy lub więcej	zachowania bardzo agresywne

Źródło: badanie własne.

Podobne definicje operacyjne zmiennej zostały przyjęte w odniesieniu do spontanicznych walk kibiców przed meczem, w jego trakcie lub po nim (tab. 2):

- Nieuczestniczenie w spontanicznych bójkach to brak zachowań agresywnych;
- Udział w spontanicznych bójkach raz w sezonie lub rzadziej, bądź kilka razy w rundzie to zachowania agresywne;
- Udział w spontanicznych bójkach przy każdej kolejce ligowej to zachowania bardzo agresywne.

Tabela 2. Operacjonalizacja zmiennej – udział w spontanicznych walkach

Udział w spontanicznych walkach	Wskaźnik	Zmienna
	ani razu	brak zachowań agresywnych
	raz w sezonie lub rzadziej	zachowania agresywne
	kilka razy w rundzie	zachowania agresywne
	przy każdej kolejce ligowej	zachowania bardzo agresywne

Źródło: badanie własne.

Wyniki badań własnych

Za zachowania agresywne uznano uczestnictwo w „ustawkach” oraz spontanicznych walkach na stadionie i poza nim przed meczem, w jego trakcie lub po nim.

Tabela 3. Deklarowany udział w zorganizowanych bójkach („ustawkach”) w poszczególnych grupach kibicowskich

Gr. kibiców Ustawki	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Ani razu	166	72,2	36	33,3	319	79,8	35	94,6	556	71,7
1–3 razy	53	23	37	34,3	69	17,3	1	2,7	160	20,7
4–7 razy	4	1,7	18	16,7	8	2	0	0	30	3,9
8 razy lub więcej	7	3,1	17	15,7	4	1	1	2,7	29	3,7
Razem	230	100	108	100	400	100	37	100	775	100
Wynik testu χ^2	$p < 0,001$									

Źródło: badanie własne.

Większość kibiców (71,7%) nie brała udziału w zorganizowanej „ustawce” ani razu, wykazując tym samym brak zachowań agresywnych. Pozostali kibice prezentowali zachowania agresywne. Uczestniczyli oni w „ustawkach” 1–3 razy (20,7%) lub 4–7 razy (3,7%). Za zachowanie bardzo agresywne uznano uczestnictwo w zorganizowanych „ustawkach” 8 razy lub więcej. Takie osoby stanowiły 2,7% wszystkich kibiców. Stwierdzono silną zależność co do poziomu zachowań agresywnych w poszczególnych grupach kibiców. Jest ona istotna statystycznie ($p = 0$). W grupie *ultrasów* większość osób (72,2%) wykazywała brak zachowań agresywnych (brak udziału w zorganizowanej „ustawce”). Uczestnictwo takie było udziałem 23% *ultrasów*, którzy w zorganizowanej „ustawce” uczestniczyli 1–3 razy oraz 1,7% *ultrasów* uczestniczących w ustawkach 4–7 razy. Bardzo agresywne zachowanie wykazało 3,1% członków tej grupy. Zupełnie inaczej wyniki prezentują się wśród *chuliganów*, którzy słyną z bójek z innymi kibicami. Jednak nie wszyscy *chuligani* uczestniczą w „ustawkach”. Wyniki badań pokazują, że 33,3% spośród nich nigdy nie brało udziału w zorganizowanej „ustawce”. Natomiast aż 51% *chuliganów* wykazuje zachowania agresywne (uczestnictwo 1–7 razy), a 15,7% zachowania bardzo agresywne (8-krotny lub częstszy udział w „ustawkach”). Pod tym względem *chuligani* są jedyną grupą, w której większość osób uczestniczyła w zorganizowanej „ustawce”. W grupie *kiboli* 79,8% osób wykazało brak zachowań agresywnych. Przejawiało je natomiast 19,3% spośród nich, a zachowania bardzo agresywne – 1%. W grupie *pikników*, która nie utożsamia się z szalikowcami, prawie wszyscy kibice (94,6%) wykazali brak zachowań agresywnych. Tylko 1 osoba zachowała się agresywnie i 1 bardzo agresywnie, co stanowi 5,4% całej grupy (tab. 4).

Udział w zorganizowanych „ustawkach” wśród kobiet wyglądał inaczej niż ogólne wyniki w danych grupach bez podziału na płeć.

Tabela 4. Deklarowany udział kobiet w zorganizowanych bójkach („ustawkach”) w poszczególnych grupach kibicowskich

Gr. kibiców \ Ustawki	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Ani razu	37	80,4	5	83,3	77	88,5	9	100	128	86,5
1–3 razy	9	19,6	0	0	9	10,3	0	0	18	12,1
4–7 razy	0	0	0	0	1	1,2	0	0	1	0,7
8 razy lub więcej	0	0	1	16,7	0	0	0	0	1	0,7
Razem	46	100	6	100	87	100	9	100	148	100
Wynik testu χ^2	$p < 0,01$									

Źródło: badanie własne.

Kobiety to grupa kibiców, która w większości nie demonstrowała zachowań agresywnych (86,5%). Zaledwie 12,8% kobiet wykazało takie zachowania. Tylko 1 kobieta prezentowała zachowania bardzo agresywne. Różnice w zachowaniach agresywnych wśród kobiet są bardzo duże i istotne statystycznie na poziomie $p = 0,001$. W grupie *ultrasów* 80,4% kobiet nigdy nie uczestniczyło w „ustawce”. Pozostałym kobietom (19,6%) zdarzyło się to 1–3 razy. W grupie *chuliganów* 83,3% kobiet wykazało brak zachowań agresywnych. Tylko 1 kobieta (16,7%) była bardzo agresywna. Natomiast w najliczniejszej grupie *kiboli* 88,5% kobiet nie uczestniczyło w „ustawce” ani razu. Pozostałe kobiety (11,5%) zachowywały się agresywnie. Kobiety z grupy *pikników* nigdy nie uczestniczyły w zorganizowanej „ustawce”.

Tabela 5. Deklarowany udział mężczyzn w zorganizowanych bójkach (ustawki) w poszczególnych grupach kibicowskich

Gr. kibiców \ Ustawki	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Ani razu	129	70,1	31	30,4	242	77,3	26	92,8	428	68,3
1–3 razy	44	23,9	37	36,3	60	19,2	1	3,6	142	22,6
4–7 razy	4	2,2	18	17,6	7	2,2	0	0	29	4,6
8 razy lub więcej	7	3,8	16	15,7	4	1,3	1	3,6	28	4,5
Razem	184	100	102	100	313	100	28	4,5	627	100
Wynik testu χ^2	$p < 0,001$									

Źródło: badanie własne.

Tabela 5 wskazuje udział mężczyzn w zorganizowanych „ustawkach” w poszczególnych grupach.

Większość mężczyzn (68,3%) nie przejawiała zachowań agresywnych. Pozostali byli agresywni (27%) lub bardzo agresywni (4,5%). Wśród mężczyzn wystąpiły duże różnice w poziomie zachowań agresywnych. Są to różnice statystycznie istotne ($p = 0$). W grupie *ultrasów* brak zachowań agresywnych wykazywało 70,1% osób. Pozostali uczestniczyli w „ustawkach” 1–3 razy (23,9%) lub 4–7 razy (2,2%). Natomiast 3,8% *ultrasów* wyjawilo, że w zorganizowanej „ustawce” uczestniczyło 8 razy lub więcej. Najmniejszy odsetek osób charakteryzujących się brakiem zachowań agresywnych występuje wśród *Chuliganów* (30,4%). Pozostała część tej grupy wykazywała zachowania agresywne (53,9%) lub bardzo agresywne (15,7%). Z kolei wśród *kiboli* 77,3% nigdy nie brało udziału w „ustawce”. Reszta uczestniczyła w zorganizowanych „ustawkach” 1–3 razy (19,2%), 4–7 razy (2,2%) lub 8 razy i więcej (1,3%). Wśród *pikników* zdecydowana większość, bo aż 26 na 28 osób, wykazywała brak zachowań agresywnych. Warto dodać, że w tej grupie znalazła się tylko 1 osoba, która zachowywała się agresywnie i 1, które zachowanie można uznać za bardzo agresywne.

Spontaniczne walki kibiców mające miejsce przed meczem, w jego trakcie i po nim według wyników badań były dość częstym zjawiskiem wśród kibiców.

Tabela 6. Deklarowany udział w spontanicznych bójkach w poszczególnych grupach kibicowskich

Bójki \ Gr. kibiców	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Wcale	94	40,9	21	19,4	217	54,3	31	83,8	363	46,8
Raz w sezonie lub rzadziej	84	36,5	33	30,6	130	32,5	4	10,8	351	32,4
Kilka razy w rundzie	44	19,1	43	39,8	52	13	0	0	139	18
Przy każdej kolejce	8	3,5	11	10,2	1	0,2	2	5,4	22	2,8
Razem	230	100	108	100	400	100	37	100	775	100
Wynik testu χ^2	$p < 0,001$									

Źródło: badanie własne.

Prawie połowa badanych kibiców (46,8%) nigdy nie brała udziału w spontanicznej bójce. Pozostali brali udział w bójkach raz w sezonie lub rzadziej (32,4%) bądź kilka razy w danej rundzie (18%), co jest wyrazem agresywnego zachowania. Z kolei 2,8% to kibice biorący udział w bójkach przy każdej kolejce ligowej. Charakteryzują się oni wysokim poziomem agresywności. Kibicowskie grupy są zróżnicowane pod względem udziału w bójkach. Jest ono istotne statystycznie na poziomie $p = 0$. W grupie *ultrasów* 40,9% badanych osób stwierdziło, że nie brało udziału w spontanicznej bójce. Niewiele mniej, bo 36,5%, to osoby, które uczestniczyły w bójkach raz w sezonie lub rzadziej. Pozostali badani brali udział w bójkach kilka razy w rundzie (19,1%) lub

przy każdej kolejce ligowej (3,5%). Wśród *chuliganów* większość badanych przejawiała zachowania agresywne, uczestnicząc w bójkach kilka razy w rundzie (39,8%) bądź raz w sezonie lub rzadziej (30,6%). Zachowania bardzo agresywne stwierdzono u 10,2% *chuliganów*. U nieco ponad połowy *kiboli* (54,3%) nie stwierdzono zachowań agresywnych. Pozostali (45,5%) przejawiali zachowania agresywne. Zaledwie 1 osoba przyznała się do zachowań bardzo agresywnych (0,2%). Większość *pikników* (83,8%) nie wykazywała zachowań agresywnych. Pozostali badani prezentowali zachowania agresywne w mniejszym (10,8%) lub większym (5,4%) stopniu (tab. 6).

Kobiety to grupa, w której udział w spontanicznych walkach był znikomy. Tak jak w przypadku udziału w zorganizowanych ustawkach poziom zachowań agresywnych wśród kobiet był niski.

Tabela 7. Deklarowany udział kobiet w spontanicznych bójkach w poszczególnych grupach kibicowskich

Bójki \ Gr. kibiców	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Wcale	33	71,7	4	66,6	70	80,5	9	100	116	78,4
Raz w sezonie lub rzadziej	8	17,4	1	16,7	12	13,8	0	0	21	14,1
Kilka razy w rundzie	5	10,9	0	0	5	5,7	0	0	10	6,8
Przy każdej kolejce	0	0	1	16,7	0	0	0	0	1	0,7
Razem	46	100	6	100	87	100	9	100	148	100
Wynik testu χ^2	$p < 0,01$									

Źródło: badanie własne.

Kobiety w większości nie wykazywały zachowań agresywnych (78,4%). Zaledwie 14,1% kobiet stwierdziło, że brały udział w bójkach raz w sezonie lub rzadziej. Częstsze natężenie bójek jest udziałem 6,8% wśród kobiet i występuje na niskim poziomie. Pod względem uczestnictwa w spontanicznych walkach zachowania kobiet należących do kibicowskich grup były zróżnicowane. Występuje tu silna zależność, która jest istotna statystycznie ($p = 0,001$). Kobiety z grupy *ultrasów* w większości deklarowały brak uczestnictwa w spontanicznych walkach (71,7%). U pozostałych (28,3%) stwierdzono zachowania agresywne. W grupie *chuliganów* 66,6% kobiet nie wykazało zachowań agresywnych. Dwie kobiety z tej grupy deklarowały uczestnictwo w bójkach raz w sezonie lub rzadziej oraz przy każdej kolejce ligowej. Wśród *kiboli* aż 80,5% kobiet nie zachowywało się agresywnie. W pozostałej części tej grupy (19,5%) znalazły się osoby, które zachowywały się agresywnie, natomiast kobiety, które nie utożsamiały się z szalikowcami, nigdy nie brały udziału w bójce.

Mężczyźni są grupą, która w porównaniu z kobietami znacznie częściej uczestniczyła w bójkach.

Tabela 8. Deklarowany udział mężczyzn w spontanicznych bójkach w poszczególnych grupach kibicowskich

Bójki \ Gr. kibiców	<i>Ultras</i>		<i>Chuligan</i>		<i>Kibol</i>		<i>Piknik</i>		Razem	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Wcale	61	33,2	17	16,7	147	47	22	78,6	247	39,4
Raz w sezonie lub rzadziej	76	41,3	32	31,4	118	37,7	4	14,3	230	36,7
Kilka razy w rundzie	39	21,2	43	42,1	47	15	0	0	129	20,5
Przy każdej kolejce	8	4,3	10	9,8	1	0,3	2	7,1	21	3,4
Razem	184	100	102	100	313	100	28	100	627	100
Wynik testu chi2	$p < 0,001$									

Źródło: badanie własne.

Ponad połowa mężczyzn zachowywała się agresywnie, deklarując, że uczestniczyła w spontanicznych walkach raz w sezonie lub rzadziej (36,7%), bądź kilka razy w danej rundzie (20,5%). Znacznie mniej, bo 3,4% mężczyzn zachowywało się bardzo agresywnie. Natomiast u 39,4% kibicujących mężczyzn nie stwierdzono zachowań agresywnych. U mężczyzn pod względem uczestnictwa w bójkach występuje bardzo duże zróżnicowanie. Jest to różnica istotna statystycznie ($p = 0$). W grupie *ultrasów* wyniki przedstawiały się następująco: 41,3% mężczyzn brało udział w bójkach raz w sezonie lub rzadziej, 33,2% nigdy nie brało udziału w spontanicznej walce, 21,2% uczestniczyło w bójkach kilka razy w danej rundzie ligowej, 4,3% walki toczyło przy każdej kolejce ligowej. W grupie *chuliganów*, tak jak w przypadku „ustawek”, odnotowano najniższy odsetek mężczyzn (16,7%), którzy nigdy nie brali udziału w bójce. Większość *chuliganów* prezentowała zachowania agresywne (73,5%) lub bardzo agresywne (9,8%). Prawie połowa *kiboli* (47%) nie przejawiała agresywnych zachowań. Pozostali brali udział w bójkach raz w sezonie lub rzadziej (37,7%), kilka razy w rundzie (15%), jak również przy każdej kolejce ligowej (0,3%). Z kolei wśród *Pikników* zdecydowana większość badanych (78,6%) nie uczestniczyła w spontanicznych walkach. Pozostali badani wykazali zachowania agresywne (14,3%) lub bardzo agresywne (7,1%), co nie jest typowe dla tej grupy kibiców.

Dyskusja

Poszczególne grupy kibiców piłki nożnej charakteryzują się różnym poziomem agresywności. W zorganizowanych „ustawkach” nigdy nie uczestniczyło 71,7% badanych. Oprócz grupy *chuliganów* w każdej z pozostałych grup kibicowskich przeważająca liczba kibiców nie wykazywała takich zachowań. Najwyższy odsetek osób

niebiorących udziału w „ustawkach” (94,6%) występował w grupie *pikników*. *Chuligani* zaś to grupa, w której zachowań agresywnych nie deklarowało tylko 33,3% kibiców. Pozostała część grupy zachowywała się agresywnie (51%) lub bardzo agresywnie (15,7%), uczestnicząc w „ustawkach” wielokrotnie. Wyniki te nie są niespodzianką, ponieważ *chuligani* należą do „kibicowskich bojówek” i zajmują się organizacją „ustawek” z kibicami innych klubów. Różnice w uczestnictwie w „ustawkach” pomiędzy osobami z różnych grup kibicowskich są duże i istotne statystycznie.

Grupa *chuliganów* wyraźnie przewyższa inne grupy pod względem zachowań agresywnych. Uczestnictwo w „ustawkach” wśród kobiet należących do grupy *chuliganek* wygląda podobnie jak w innych grupach kibicowskich. Większość *chuliganek* (83,3%) nie uczestniczyła w zorganizowanej „ustawce”. Inaczej wygląda kwestia spontanicznych walk na stadionie lub poza nim, gdyż ponad połowa wszystkich badanych kibiców (53,2%) przynajmniej raz w życiu brała udział w bójce związanej bezpośrednio z meczem piłkarskim. Podobnie, jak w przypadku uczestnictwa w „ustawkach”, badani z grupy *chuliganów* stanowili najwyższy odsetek biorących udział w spontanicznych bójkach. Na uwagę zasługuje fakt, że wysoki odsetek osób należących do grupy *ultrasów* (59,1%) również uczestniczył w bójkach. Jest to po *chuliganach* (80,6%) drugi w kolejności najwyższy odsetek uczestniczących w bójkach spośród wszystkich badanych grup kibicowskich. Wpływ na to może mieć fanatyzm członków grupy *ultrasów*, która uważana jest przez wielu badaczy za najbardziej fanatyczną. W tej ocenie bierze się pod uwagę wznoszenie chóralnych śpiewów i tworzenie choreografii na stadionach. Ten fanatyzm może powodować, że w sytuacjach bezpośredniego spotkania z kibicami drużyny przeciwnej decydują się oni na bójkę. Niski odsetek *ultrasów* uczestniczących w „ustawkach” potwierdza zależność wskazującą na to, że udział w zorganizowanych „ustawkach” jest „przywilejem” zarezerwowanym dla *chuliganów*.

Różnice w zachowaniach agresywnych występujące między kibicami są bardzo silne i statystycznie istotne. Podobne wyniki uzyskał T. Janus (2014, s. 148–152) w swojej pracy nad zjawiskiem agresji w widowiskach sportowych. Wspomniany autor przeprowadził badania wśród 293 kibiców, zakładając, że widzowie nieuczestniczący w bójkach nie zachowują się agresywnie, a ci, którzy biorą w nich udział, są agresywni. Badani nieuczestniczący w bójkach stanowili 62,8% wszystkich kibiców. Pozostali wykazywali zachowania agresywne. Były to osoby, które zostały podzielone na 3 grupy: biorące udział w bójkach z kibicami drużyny przeciwnej i policją (14,7%); osoby biorące udział w bójkach z kibicami innych klubów (13%) i osoby biorące udział w bójkach z policją (9,5%). W tym badaniu również nie uwzględniono podziału na różnorodne grupy kibiców. Na tej podstawie trudno stwierdzić, czy osobami uczestniczącymi w bójkach byli *chuligani*, czy też kibice z innych grup kibicowskich. Podobna jest natomiast zależność pokazująca, że tak jak w badaniach własnych, większość kibiców nie wykazywała zachowań agresywnych. Również J. Dudała w swoich badaniach (2004, s. 196–198) zadał pytanie kibicom, czy lubią uczestniczyć w kibicowskich „zadymach”. Wśród 318 badanych kibiców 50,3% z nich stwierdziło, że nie lubi uczestniczyć w bójkach, a pozostali

(49,7%) deklarowali, że lubią brać w nich udział. Wśród tych ostatnich aż 40,6% uważało się za *chuliganów*, co tłumaczy tak wysoki odsetek kibiców agresywnych. Pozostałe 9,1% kibiców, którzy lubią uczestniczyć w bójkach, to osoby, które nie są przyporządkowane do grupy, przez co trudno stwierdzić, czy są to *ultrasi*, *kibole* czy *pikniki*. W badaniu przeprowadzonym przez J. Dudałę, tak jak w badaniu własnym oraz badaniu T. Janusa, większość kibiców nie wykazuje zachowań agresywnych, choć wyniki badania J. Dudały pokazują, że różnica między brakiem zachowań agresywnych a zachowaniami agresywnymi jest niewielka (0,6%).

W badaniach własnych stwierdzono również, że dużo niższy odsetek kobiet w porównaniu z mężczyznami wykazuje zachowania agresywne, zarówno w przypadku uczestnictwa w „ustawkach”, jak i bójkach. Występuje silny związek pomiędzy kobietami uczestniczącymi w bójkach i „ustawkach” w poszczególnych grupach. Jest to różnica istotna statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Bójki nie są już wyłącznym przywilejem *chuliganów*. Pozostałym grupom kibiców również zdarza się brać w nich udział. Takie przypadki, jak ochrona barw klubowych, spontaniczne starcie z kibicami drużyny przeciwnej na stadionie czy poza nim powoduje, że *ultrasi* i *kibole* również podejmują walkę. W zachowaniach agresywnych nie uczestniczy grupa *pikników*, która nie akceptuje tego typu zachowań. Zdarzały się pojedyncze jednostki w grupie *Pikników*, które uczestniczyły w bójkach, ale można to nazwać „wyjątkiem od reguły”. Bójki dotyczą wyłącznie zagorzałych fanatyków, którzy albo chcą się wykazać w walce z kibicami drużyny przeciwnej, albo nie mogą się uchronić przed nieuczestniczeniem w walce.

W związku z tym, że piłka nożna jest najbardziej popularnym sportem w naszym kraju, można przewidywać, że większość młodzieży, zwłaszcza chłopców, będzie kibicować. Konieczne jest zatem pedagogiczne podejście do tego problemu. Ważne jest uświadomienie uczniom wartości kibicowania, ale również przekazanie informacji o istnieniu różnych grup kibicowskich i potrzebie kibicowania pozytywnego.

W szkole to nauczyciele wychowania fizycznego mogą i powinni szybko reagować na wszelkie zagrożenia dotyczące sportu, w tym kibicowania. Jak piszą B. Hodan i Z. Żukowska – we wszystkich specjalnościach kształcenia pedagogicznego (...) *tylko nauczyciel otwarty i podatny, czujny intelektualnie i wrażliwy moralnie, zachowa w sobie centrum niezależnej myśli i autonomicznych, a zarazem odpowiedzialnych zadań* (1996, s. 318). Jak zakłada nowa podstawa programowa kształcenia ogólnego w klasach IV–VIII, w ramach kompetencji społecznych, uczeń pełni rolę organizatora, sędziego i kibica szkolnych zawodów sportowych oraz wyjaśnia zasady kulturalnego kibicowania¹. W szkołach średnich uczeń powinien wymienić i interpretować przykłady konstruktywnego i destrukcyjnego zachowania się kibiców sportowych². Jak

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego (...) (Dz. U. z 2017 r. poz. 59). file:///C:/Users/User/Downloads/D2017000035601%20(5).pdf, s. 191 [dostęp: 28.07.2018].

² Tamże, s. 277.

można zauważyć, te treści, w odniesieniu do wyników przedstawionych badań, są zdecydowanie niewystarczające.

Warto zatem zastanowić się nad umożliwieniem i ułatwieniem szkołom wprowadzania projektów edukacyjnych angażujących różne środowiska edukacyjne i instytucje. Jak wskazuje M. Prokosz: *Propozycje dotyczące modelu działań profilaktycznych i prewencyjnych w sportowych imprezach masowych należałoby włączyć do realizowanych już częściowo rozwiązań systemowych, kompleksowych, gdyż sporo można osiągnąć nawet drobnymi zabiegami, kiedy łączy się je w większe sekwencje rozwiązań legislacyjnych, wychowawczych, prewencyjnych i organizacyjno-informacyjnych* (Prokosz 2013, s. 367). Przykładem takich działań są między innymi projekty realizowane przez policję, kluby sportowe, samorządy, a także projekt *Jestem Fair* (Kowalska, Kaźmierczak 2010; Kowalska 2012) wprowadzony do łódzkich gimnazjów w 2010 roku przed Euro 2012. Warto korzystać ze sprawdzonych już doświadczeń, ale do tego potrzebna jest wola i chęć nie tylko jednego nauczyciela czy jednej szkoły.

Wnioski

Poznanie deklarowanych agresywnych zachowań wśród badanych kibiców z podziałem – zaproponowanym na podstawie przeglądu literatury – na grupy (*pikniki*, *ultras*, *kibole* i *chuligani*) może zwiększać świadomość nauczycieli i wychowawców w szkołach na temat przedstawionego problemu, a co za tym idzie, podjąć odpowiednie działania profilaktyczne.

Na podstawie wyników badań własnych sformułowano następujące wnioski. Większość kibiców nie przejawia zachowań agresywnych. Spośród badanych wyższy odsetek brał udział w bójkach niż w „ustawkach”. Wynika to prawdopodobnie z tego, że grupy zaangażowane w ruch kibicowski, czyli *ultrasi* i *kibole*, w niektórych spontanicznych sytuacjach wspomagają *chuliganów*, lub broniąc się, nie są w stanie uniknąć walki. Dodatkowo stwierdzono, że grupa *ultrasów*, która jest mocniej zaangażowana w ruch kibicowski niż *kibole*, częściej bierze udział w bójkach. *Pikniki* nie biorą udziału w spontanicznych walkach. W grupie tej tylko pojedyncze osoby brały udział w bójce raz w sezonie lub rzadziej, bądź przy każdej kolejce ligowej. Warto dodać, że jest to grupa niezaangażowana w ruch kibicowski i w bójki, które prawdopodobnie bywają dla nich jedynie formą obrony własnej.

Chuligani są grupą, w której występuje najwyższy odsetek osób zachowujących się agresywnie lub bardzo agresywnie. Fani piłki nożnej w zdecydowanej większości nie biorą udziału w zorganizowanych „ustawkach”. Wyjątek stanowią *chuligani*. Duży odsetek kibiców należących do tej grupy uczestniczył w „ustawce” przynajmniej jeden raz. Wysoka częstotliwość uczestnictwa *chuliganów* w „ustawkach” to wynik, który był przewidywany, ponieważ jest to grupa, której głównym zadaniem jest walka

z kibicami przeciwnych klubów. Spontaniczne walki na stadionie lub poza nim, mające miejsce przed meczem, w jego trakcie lub po nim, są również domeną *chuliganów*.

Niektórym *ultrasom* oraz *kibolom* uczestnictwo w „ustawkach” zdarzyło się raz lub kilka razy, jednak stanowią oni zdecydowaną mniejszość w swoich grupach. *Pikniki* to grupa, która z uczestnictwem w „ustawkach” nie ma nic wspólnego.

Wyniki badań wskazują, iż działania profilaktyczne w szkołach powinny iść w kierunku wzmocnienia wizerunku pozytywnego kibica, zarówno tego, który ogląda mecz i nie jest emocjonalnie w niego zaangażowany (tak, aby pogardliwe nazywany *piknik* nie budził negatywnych skojarzeń), jak i tego, który przyczynia się do uświetnienia rozgrywek poprzez tworzenie artystycznych opraw (*ultras*). Dotyczy to także tego kibica, który silnie utożsamia się ze swoim klubem (*kibol*). Należy tutaj jednak prowadzić takie działania, które będą z jednej strony budowały poczucie przynależności i tożsamości młodego człowieka, tak ważne zwłaszcza w wieku dojrzewania, z drugiej zaś będą pokazywały negatywne skutki agresywnego zachowania. Być może dzięki temu siła i brutalność nie staną się normą we współczesnym sporcie i w świecie.

Bibliografia

- BABIK M., 2010, *Szkoła wobec subkultury kibiców*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- BERKOWITZ L., 1989, *The frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation*, Psychological Bulletin, No. 1096.
- BORECKA-BIERNAT D., 1998, *Zachowania agresywne i nieśmiałe młodzieży w sytuacji ekspozycji społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- DUDAŁA J., 2004, *Fani-Chuligani*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, 2007, t. IV, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa.
- GAŚ Z.B., 2014, *Szkolny program profilaktyki: istota, konstruowanie, ewaluacja. Poradnik metodyczny*, Fundacja „Masz szansę”, Lublin.
- HODAN B., ŻUKOWSKA Z., 1996, *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*, Olomouc–Warszawa.
- JANUS T., 2014, *Zjawisko agresji w widowiskach sportowych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- KAMYS B., 2007/2008, *Statystyczne metody opracowania pomiarów – 2*, Instytut Fizyki UJ.
- KOWALSKA J. (red.), 2012, *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego (na przykładzie łódzkiego projektu „Jestem fair”)*, MSW, Warszawa.
- KOWALSKA J.E., KAŻMIERCZAK A., 2010, *Zasada fair play jako wartość wychowawcza w edukacji szkolnej i w przeciwdziałaniu chuligaństwu na stadionach. Raport z badań w ramach projektu pilotażowego „Jestem fair” realizowanego w łódzkich szkołach*, MSWiA, Warszawa.
- KOWALSKI R., 2000, *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- KRAHE B., 2005, *Agresja*, przeł. J. Suchecki, GWP, Gdańsk.
- KUBACKA-JASIECKA D., 2006, *Agresja i autodestrukcyjność z perspektywy obronno-adaptacyjnych dążeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- PIOTROWSKI P. (w rozmowie z Michałem Dobrołowiczem), 2015, *Dla polskiego kibica ważny jest etos, przywiązanie do barw klubowych*, Serwis informacyjny RMF 24, 25.03.2015, <http://www.rmfm24.pl/sport/news-dla-polskiego-kibica-wazny-jest-etos-przywiazanie-do-barw-kl,nId,1703777>.

- PORAJ G., 2013, *Poziom syndromu agresji a funkcjonowanie w roli zawodowej u nauczycieli*, [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, Difin, Warszawa.
- POSPIESZYL I., 2009, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa.
- POTEJKO P., 2004, *Dewiacyjne zachowania kibiców sportowych jako zjawisko patologii społecznej* [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- PROKOSZ M., 2013, *Agresja stadionowa – przejawy oraz strategie profilaktyczne*, [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, Difin, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego (...) (Dz. U. z 2017 r. poz. 59), file:///C:/Users/User/Downloads/D2017000035601%20(5).pdf [dostęp: 28.07.2018].
- SHUY-AMI A., 2014, *Happiness, Life Satisfaction and Sport Fan*, Wydawnictwo Academic Star Publishing Company, Izrael.
- SITKIEWICZ-BORZUCKA K., 2013, *Modele i postacie uwarunkowań agresji adolescentów*, [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, Difin, Warszawa.
- ŚLIWA L., 2015, *Ważna jest zadyma*, <http://gosc.pl/doc/790469.Wazna-jest-zadyma> [dostęp: 21.09.2015].
- TEDESCHI J.T., FELSON R.B., 1994, *Violence, aggression & coercive actions*, Washington American Psychological Association, 1994.
- WYSOCKA E., 2013, *Spoleczno-kulturowe wyznaczniki agresji-próba systematyzacji*, [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, Difin, Warszawa.

Aggressive behaviour of football fans – an attempt to learn about the phenomenon in the context of preventive activities at school

The purpose of the article is to show the possibilities of prophylactic activities among young football fans. Their declared, aggressive behaviour along with belonging to specific groups of supporters are to stimulate the educational reflection of teachers and educators.

The method used was a diagnostic survey method with a questionnaire technique. The questionnaire used in the survey was prepared in an electronic form, which was posted on the Facebook social network in portals affiliating football fans. In those studies, two statistical methods were used.

The research results indicate that preventive activities in schools should go towards strengthening the image of a positive fan, both the one who watches the match and is not emotionally involved in it, as well as the one that contributes to the decoration of the games by creating artistic bindings and who strongly identifies himself with his club. However, it is necessary to carry out tasks that, on the one hand, will build a sense of belonging and identity – that are particularly important especially during the adolescence of a young person, and on the other, will show the consequences of aggressive behaviour.

Keywords: *aggressive behaviour, football supporters, prevention at school*